

อัษฎापทานรคํากาพย์ภาคใต้ : ลักษณะร่วมและการสร้างสรรค์เฉพาะถิ่น

Atsadapanorn Kam Kap in the Southern : The Mutual Characteristics and the Creating in the Local

พัชลินจ์ จินนุ่น¹
Patchalin Jeennoon
วราเมษ วัฒนไชย์²
Warames Wattanachai

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาลักษณะร่วมของเรื่องอัษฎापทานรคํากาพย์ภาคใต้กับเรื่องฉันทอัษฎापทานและพระโพธิสัตว์โกสามภินของภาคกลาง และการสร้างสรรค์ขึ้นเฉพาะถิ่น ผลของการศึกษาพบว่าเรื่องอัษฎापทานรคํากาพย์ของภาคใต้มีโครงเรื่องหลักคล้ายกับเรื่องฉันทอัษฎापทานและพระโพธิสัตว์โกสามภินของภาคกลาง คือต่างก็กล่าวถึงพระราชินีที่ถูกเนรเทศออกจากเมือง ต่อมาผู้มีพานทั้ง ๘ ตัว มาสอนหลักธรรมด้านต่าง ๆ ให้ฟังจนพระราชินีเกิดปัญญา จึงเสด็จกลับไปครองเมืองดังเดิม เรื่องอัษฎापทานรคํากาพย์ของภาคใต้มีเนื้อหาการสอนร่วมกับอีก ๒ เรื่อง ได้แก่ สอนการกระทำที่ควรประพฤติปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขส่วนตน สอนการกระทำที่ไม่ควรประพฤติปฏิบัติ สอนการดูลักษณะของคน และธรรมชาติของคน สอนการปฏิบัติหรือสมาคมกับคนประเภทต่าง ๆ และสอนการเป็นนักปกครองที่ดี อย่างไรก็ตาม เรื่องอัษฎापทานรคํากาพย์ของภาคใต้มีการสร้างสรรค์คำสอนเพื่อพัฒนาสติปัญญาของชาวใต้อย่างชัดเจน ได้แก่ สอนวิธีเข้าถึงความรู้ สอนการปฏิบัติตนเพื่อไปเกิดในภพที่ดีหรือแสวงหาความหลุดพ้น และสอนการปฏิบัติตนของผู้หญิงเพื่อบรรลुพระพุทธรูมิ ปัจจัยที่น่าจะส่งผลต่อลักษณะเด่นนี้ ประการแรกคือผู้แต่งเป็นพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถ จึงสามารถนำเสนอประเด็นคำสอนที่นำไปสู่พุทธปัญญาได้เป็นอย่างดี ประการที่สองคือผู้แต่งต้องการให้ตนและผู้อ่านได้รับอานิสงส์จากการแต่งจึงสอดแทรกธรรมะไว้ค่อนข้างมากและประการที่สามคือผู้แต่งได้รับอิทธิพลจากความคิดความเชื่อที่มี

¹ อาจารย์ ดร., หัวหน้าโครงการวิจัย, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ
Ph.D., Researcher (Project Leader), Faculty Humanities and Social sciences, Thaksin University.

² อาจารย์ผู้ช่วยโครงการวิจัย, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ
CO-Researcher, Lecturer, Faculty Humanities and Social sciences, Thaksin University.

อยู่ในสังคมคือเรื่องนรกสวรรค์ นิพพาน และการกลับชาติมาเกิด จึงบรรจุเรื่องเหล่านี้ลงไปด้วย

คำสำคัญ : อัษฎापानรคาคาพยั ลักษณะรวม การสร้างสรรคั วรณกรรมคาสอน

Abstract

In this article, mutual characteristics among a southern Thai verse of Atsadapanorn Kam Kap and a Central Thai verse of Chan Atsadapanorn and Bodhisattava Kohsambhin were examined. Also, their unique local creations were investigated. The results of this study revealed that one of the three verses' mutual characteristics was on their main plots. Namely, they mentioned about a king being deported from his land. Then eight monkeys (or Panorn in Thai) have come to deliver and explain Buddhist principles to him and he was enlightened at last. Later, he went back to his town being in his reign again. Additionally, the three verses shared several mutual contents. These contents included the teachings of how to conduct for personal benefits, how to avoid misbehaviors, how to ponder human characteristics and human natures, how to behave or associate with several types of people and how to be a good leader. Notably, Atsadapanorn Kam Kap has apparently been created for improving Thai southerners' wisdoms. To explain this, the verse comprised the doctrines of how to access to knowledge. Furthermore, it contained useful knowledge for people wishing to be born in their next life or even to reach nirvana. The last doctrine in the verse was to teach women to be enlightened according to Buddhist beliefs. The Atsadapanorn Kam Kap was prominent due to several reasons. First, its writer was a Buddhist monk, so he could present doctrines issues that brought about to the Buddha's speeches. Second, the writer

wished himself and his readers to be blessed with merits; hence, he attempted to put many Buddhist ideas and teachings in his verse. Third, the writer's concepts have been influenced from thought and beliefs with in the social at that time, so he inserted the ideas on hells, paradises, nirvana and reincarnation into his work.

Key Words : Atsadapanorn, Mutual characteristics, Creation, Teaching literatures

บทนำ

วรรณกรรมคำสอนภาคใต้ส่วนใหญ่มีเนื้อหาร่วมกับวรรณกรรมคำสอนภาคกลาง แม้จะมีรายละเอียดที่แตกต่างกันก็มีไม่มากนัก เช่น พาลีสอนน้อง พิเภกสอนบุตร สวัสดิรักษา สุภาสิตพระร่วง สุภาสิตสอนหญิงของนายภู และสุทธิกรรมชาดกคำกาพย์ อย่างไรก็ตาม มีวรรณกรรมคำสอนภาคใต้บางเรื่องคือเรื่องอัษฎापानรคำกาพย์ แม้จะมีเนื้อหาคล้ายกับเรื่องฉันทอัษฎापานรและพระโพธิสัตว์โกสามภินของภาคกลาง แต่ก็มีลักษณะเด่นบางประการที่ต่างออกไปอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะด้านเนื้อหาคำสอน ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวรรณกรรมคำสอนเรื่อง อัษฎापานรคำกาพย์ว่ามีลักษณะเด่นที่แตกต่างไปจากเรื่องฉันทอัษฎापานรและเรื่องพระโพธิสัตว์โกสามภินอย่างไรบ้าง และต่างกันในเรื่องใด

๑. ภูมิหลังของเรื่องอัษฎापานรคำกาพย์ ฉันทอัษฎापานรและพระโพธิสัตว์โกสามภิน มีดังนี้

๑.๑ *ประวัติของเรื่องฉันทอัษฎापานร* เรื่องนี้จารึกไว้ในผนังด้านในศาลาหน้าพระมหาเจดีย์หลังใต้วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ โดยพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (นิยะดา เหล่าสุนทร และคณะ, ๒๕๔๐ : ๑๗) ฉบับที่ผู้วิจัยศึกษานำมาจากหนังสือชุมนุมสุภาสิตฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร จัดพิมพ์เผยแพร่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ ไม่ระบุชื่อผู้แต่ง แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันทประเภทอินทรวชิรฉันท ๑๑ ในตอนท้ายจบด้วยโคลงสี่สุภาพประเภทโคลงกระทู้จำนวน ๑ บท เนื้อหาของเรื่องกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ซึ่งถูกขับออกจากเมือง เพราะปัญญาอ่อน

ต่อมาได้ฟังคำสอนจากวานรแปลง ๘ ตัวก็เกิดปัญญา เมื่อพิจารณาเนื้อหาคำสอนแล้วพบว่าได้รับอิทธิพลจากเรื่องโคลงโลกนิติ ทิโตปเทศ เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับที่สิริวรรณวงศ์หัต (๒๕๔๖ : ๔๗-๕๙) ได้ศึกษาไว้แล้ว

๑.๒ ประวัติของเรื่องพระโพธิสัตว์โกสามภิน เรื่องนี้ปรากฏในสมุดไทยตอนท้ายของนิทานชาดก เรื่องปาจิตกุมาร ลักษณะต้นฉบับเป็นตัวเขียน บันทึกด้วยอักษรไทย ต่อมากองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรได้ปริวรรตเป็นอักษรวิธีปัจจุบันเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑ รวมในหนังสือเรื่องวรรณกรรมสมัยธนบุรี เล่ม ๒ แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ยานี ๑๑ ไม่ระบุชื่อผู้แต่ง เนื้อหาของเรื่องกล่าวถึงพระโพธิสัตว์โกสามภิน ซึ่งถูกขับออกจากเมือง เพราะปัญญาน้อย ต่อมาได้ฟัง คำสอนจากวานรแปลง ๘ ตัวก็เกิดปัญญา โดยผู้แต่งได้รับอิทธิพลมาจากทิโตปเทศ และโคลงโลกนิติ ดังที่ นิยะดา เหล่าสุนทรและคณะ (๒๕๔๐: ๑๓) กล่าวว่าเรื่องพระโพธิสัตว์โกสามภินน่าจะมาจากเรื่องทิโตปเทศ ในขณะที่สิริวรรณ วงศ์หัต (๒๕๔๓: ๗๙-๘๔) กล่าวว่าเรื่องนี้ได้รับอิทธิพลจากเรื่องโคลงโลกนิติ (ของเก่า) โดยมาก

๑.๓ ประวัติของเรื่องอัษฎापानรคำกาพย์ เรื่องนี้ได้มาจากวัดหัวอิฐ จังหวัดนครศรีธรรมราช ผู้มอบคือพระครูพิจิตรธรรมโกศล ปัจจุบันเป็นสมบัติของศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช บันทึกในสมุดข่อย ไม่ระบุชื่อผู้แต่ง แต่ผู้แต่งน่าจะเป็นพระสงฆ์เพราะมีการใช้คำว่า “อาตมา” โดยมาก แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ มีทั้งกาพย์ยานี ๑๑ กาพย์ฉับดั่ง ๑๖ และกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ โดยได้รับอิทธิพลจากคำสอนต่าง ๆ เช่นเดียวกับอีก ๒ เรื่อง นอกจากนี้ยังได้รับอิทธิพลจากกฎหมายโบราณและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาด้วย

เมื่อเปรียบเทียบเนื้อเรื่องอัษฎापานรคำกาพย์กับเรื่องฉันทอัษฎापานรและพระโพธิสัตว์ โกสามภินแล้วพบว่าโครงสร้างหลักคล้ายกัน เพียงแต่มีเนื้อความที่ต่างกัน ดังนี้

ตารางที่ ๑ เปรียบเทียบเรื่องอัษฎापानรคํากาพย์ ฉันทอัษฎापานรและพระโพธิสัตวโกสามกน

โครงสร้าง	ฉันทอัษฎापานร	พระโพธิสัตวโกสามกน	อัษฎापานรคํากาพย์
ส่วนนำ	เริ่มด้วยบทไหว้ครู กล่าวถึงพระราชาเมืองโกสานพิที่ถูกขับออกจากเมืองเพราะปัญญาน้อย มีวานรแปลง ๘ ตัวสอนธรรมให้	เริ่มด้วยบทไหว้ครู กล่าวถึงพระราชาโกสามกนที่ถูกขับออกจากเมืองเพราะปัญญาน้อย มีวานรแปลง ๘ ตัวสอนธรรมให้	- เริ่มต้นด้วยบทไหว้ครู กล่าวถึงพระราชาถูกขับออกจากเมืองเพราะทำแต่ทาน
ส่วนเนื้อหา	วานรตัวที่หนึ่ง สอนหลักการค้าขาย การหาวิชาความรู้ การรักษาสุขภาพ และความสุจริต วานรตัวที่สอง สอนให้เห็นโทษของความตระหนี่ โง่เขลา ประมาท หลงระคะ เกียจคร้าน มักโกรธ และคบคนชั่ว วานรตัวที่สาม สอนการปฏิบัติต่อคนประเภทต่าง ๆ ทั้งต่อคนโลกคนดี และคนชั่ว วานรตัวที่สี่ สอนให้เห็นความสำคัญของความรู้ ความสัตย์ ญาติมิตร การแสวงหาพระธรรมและการเป็นคนดี	วานรทิสบูรพา สอนให้มีวิชาความรู้ กตัญญู และขยัน วานรทิสอาคเนย์ สอนการปฏิบัติต่อคนประเภทต่าง ๆ เช่น คัตรู คนตระหนี่ และผู้ที่มักกล่าวเท็จ วานรทิสทักษิณ สอนให้แสวงหาความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม สอนอนิจจัง สอนไม่ให้ทำผิด คีลห้า ขาดความยุติธรรม และมัวเมาตัณหา วานรทิสหริ สอนให้เห็นอนิจจัง ให้ละกิเลส ตัณหา ไม่ทำบาป แต่ให้ทำดีด้วยการให้ทาน	วานรทิสบูรพา สอนหลักการปกครอง เช่น หลักการใช้คน หลักการให้รางวัลผู้ทำความชอบ วานรทิสอาคเนย์ สอนหลักการทำงาน และสิ่งที่พึงกระทำในปัจจุบัน วานรทิสทักษิณ สอนให้ศึกษาศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ สอนไม่ให้คบคนพาล ให้คบแต่นักปราชญ์ วานรทิสหริ สอนให้ศึกษานิสัยของคน และเรียนรู้การดำรงตนให้งาม

โครงสร้าง	ฉันทอักษฎาพานร	พระโพธิสัตว์โกสามภิน	อักษฎาพานรคำกาพย์
ส่วนเนื้อหา	วานรตัวที่ห้า สอนให้เห็นธรรมชาติของมนุษย์ เช่น มนุษย์ยอมทิ้งใจในทรัพย์ ราคะเป็นที่พึงใจของผู้ครองเรือน สตรีรูปโฉมงดงามยอมเป็นที่พึงใจแห่งกาม พระธรรมจะเจริญได้เมื่อมีการวิไลสนา รักษาศีล ให้ทาน วานรตัวที่หก สอนให้เห็นโทษของการมีข้าราชการที่เยอหยิ่งและเบียดเบียนราษฎร เห็นโทษของการไม่กินยา โทษของการตามใจภรรยา และสอนให้เห็นธรรมชาติของมนุษย์ เช่น ผู้ที่มั่งคั่งมักหยิ่ง และไม่มีใครรอดพ้นมฤตยูไปได้ วานรตัวที่เจ็ด สอนให้เห็นโทษของการมีนิสัยเยอหยิ่ง ทรชนง ทำตามอำเภอใจ ใจฉกรรจ์ เบียดเบียนทรัพย์ รังเกียจกลมารยาตระหนี่ และการมีเสนาบตีที่เยอหยิ่ง วานรตัวที่แปด สอนหลักปฏิบัติเมื่อเข้าเฝ้าพระราชาราช เมื่อคบมิตร เมื่อคบศัตรู เมื่อคบข้าราชการ เมื่อคบสตรี เมื่อคบคนโลก เมื่อคบญาติ เมื่อสมาคมกับครู และเมื่อคบปราชญ์	วานรทิศประจิม สอนให้ละโลก โกรธ หลง ละทิวติ วานรทิศพายัพ สอนให้เห็นความสำคัญของคำพูด สอนให้เห็นคุณสมบัติ และคุณลักษณะของคนประเภทต่าง ๆ วานรทิศอุดร สอนเรื่องคำพูด และการพิจารณาคนจากคำพูด วานรทิศอีสาน สอนให้เห็นคุณสมบัติของสรรพสิ่งทั้งาม ได้แก่ ผู้หญิง ผู้ชาย สัตว์สี่เท้า และดาบส	วานรทิศประจิม สอนให้เห็นพฤติกรรมของคนชั่ว ต่อมาก็สอนให้สะสมบุญ เชื่อในกฎแห่งกรรม เห็นความเป็นอนิจจัง และแสวงหาพุทธภูมิ วานรทิศพายัพ สอนให้สร้างกุศลมูล ๓ สะสมบารมี ๑๐ ทศ กตัญญู รู้คุณ มีขันติ มีสัจจา รักษาศีล ๕ ทำลายทิวติ ตัณหา และแสวงหานิพพาน วานรทิศอุดร สอนให้ละอกุศลกรรมบถ ๑๐ รักษาศีล ให้ทาน ภาวนา มีปัญญา และแสวงหานิพพาน วานรทิศอีสาน สอนการปฏิบัติตนของพระราชาราชต่อบ้านเมืองและข้าราชการบริพาร

โครงสร้าง	ฉันทอักษภาพานร	พระโพธิสัตว์โกสามภิน	อักษภาพานรคำกาพย์
ส่วนท้าย	พระราชาก็เกิดสติปัญญา จึงเสด็จกลับเมืองโดยมีเสนาอำมาตย์และประชาชนคอยต้อนรับ ต่อมาพระราชาก็ใช้หลักธรรมปกครองบ้านเมืองอย่างสงบสุข ปิดท้ายด้วยการบอกวัตถุประสงค์ในการแต่ง	วานรทั้ง ๘ ขอให้พระราชาก็เสด็จกลับเมือง ต่อมาพระราชาก็เสด็จพระราชดำเนินกลับไปปกครองบ้านเมืองจนพบแต่ความสุข	วานรทั้งแปดอวยพรให้พระราชามีอายุ วรรณะ สุขะ พละ และสำเร็จมรรคผล ฝ่ายเสนาอำมาตย์จัดขบวนทัพเพื่อไปรับพระราช โดยให้พรานนำหน้าไปก่อน เมื่อพรานเห็นพระราชาก็กลับไปบอกเสนาอำมาตย์ ทั้งหมดพากันมาอวยพร และขอให้พระราชาทรงผลัดพระภูษาเพื่อกลับเมือง

๒. ลักษณะร่วมด้านเนื้อหาคำสอนของวรรณกรรมคำสอนภาคใต้กับภาคกลาง

เรื่องอักษภาพานรคำกาพย์ภาคใต้มีลักษณะร่วมกับเรื่องพระโพธิสัตว์โกสามภิน และฉันทอักษภาพานรคำกาพย์ของภาคกลางอย่างชัดเจน ดังรายละเอียดลักษณะร่วมต่อไปนี้

๒.๑ สอนการกระทำที่ควรประพฤติปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขส่วนตน คำสอนที่มีร่วมกัน ได้แก่ สอนให้เห็นความสำคัญของความรู้ ความกตัญญูรู้คุณ ความขยัน การเห็นความเป็นอนิจจัง การตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม และการระมัดระวังคำพูด โดยโน้มหน้าให้เห็นว่าผู้ที่มี คุณสมบัตินี้จะประสบความสำเร็จในชีวิต เช่น มีฐานะมั่นคง มีคนรักเมตตา และเงินไหลมาเทมา

๒.๒ สอนการกระทำที่ไม่ควรประพฤติปฏิบัติ คำสอนที่มีร่วมกันคือสอนให้ละความเกียจคร้าน การคบคนชั่ว การมีกิริยามารยาทหาม การหลงในกามราคะ และการมุ่งหวังผลประโยชน์จากผู้อื่น

๒.๓ สอนการดูลักษณะของคน และธรรมชาติของคน เพื่อช่วยให้รู้เท่าทันคนมากยิ่งขึ้น เช่น ธรรมชาติของหญิงที่มักมากในตัณหา มักจะไม่มีศีล คนโลกมักไร้ความกรุณา นักดื่มสุรามักขาดความสัตย์ คนเกียจคร้านมักไม่แสวงหาความรู้ ส่วนคนมักโกรธ ย่อมหาทรัพย์ไม่ได้

๒.๔ สอนการปฏิบัติหรือสมาคมกับคนประเภทต่าง ๆ เพื่อให้ผู้อ่านรู้วิธีรับมือคนประเภทต่าง ๆ เช่น หากสมาคมกับข้าราชการก็วางตนให้เหมาะสม หากสมาคมกับคนโลกก็แบ่งทรัพย์สินให้มากเพื่อความโลภลดลง หรือหากสมาคมกับครูให้เคารพเชื่อฟังและยำเกรงคำสอน

๒.๕ สอนให้เห็นคุณสมบัติและคุณลักษณะของคนที่ยามพร้อม เพื่อให้ผู้อ่านใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ เช่น คุณสมบัติของชายที่ยามหรือมีสง่าราศีคือมีวิชาและกิริยามารยาทงาม ไม่ได้งามจากการมีทรัพย์สิน ชาติตระกูลดี หรือรูปร่าง

๒.๖ สอนการเป็นนักปกครองที่ดี เพื่อให้ผู้ปกครองรู้หลักในการปกครอง โดยเรื่องอัชฎาพานรคำกาพย์แสดงรายละเอียดอย่างชัดเจนมากกว่า มีทั้งการสอนหลักการปฏิบัติต่อข้าราชการ หลักการบำเหน็จรางวัลแก่ผู้ออกสงคราม หลักการออกว่าราชการ และหลักการปฏิบัติตนโดยทั่วไป ในขณะที่เรื่องพระโพธิสัตว์โกสามภิน และเรื่องฉันทอัชฎาพานรให้รายละเอียดเพียงเล็กน้อย

๓. อัชฎาพานรคำกาพย์ : การสร้างสรรค์เฉพาะถิ่น

การศึกษาเรื่องอัชฎาพานรคำกาพย์ภาคใต้พบว่าแสดงหลักคำสอนที่ต่างออกไปจากอีก ๒ เรื่องอย่างเห็นได้ชัด อันแสดงให้เห็นการสร้างสรรค์ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นด้วย ดังนี้

๓.๑. สอนวิธีเข้าถึงความรู้ ผู้แต่งจะบอกทั้งหลักวิชา กระบวนการ และวิธีการ มีดังนี้

๓.๑.๑ ให้ศึกษาศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ หรือให้ศึกษาเรื่องใดเรื่องหนึ่งให้รู้ชำนาญเพื่อจะได้นำไปใช้ประโยชน์ในอนาคตได้ เพราะแม้แต่พระพุทธเจ้าก็ศึกษาศาสตร์เหล่านี้

๓.๑.๒ ให้รู้ขั้นตอนการแสวงหาความรู้ มีหลักการดังนี้ ๑) ไม่รีบร้อนจนเกินไป ๒) ให้ ค่อย ๆ ซึมซับจากคนใกล้ตัว ๓) ให้ขยันอ่าน ๔)ให้นำไปปฏิบัติ และ ๕) ให้ทำอย่างต่อเนื่อง

๓.๑.๓ ให้รู้หลักหัวใจนักปราชญ์ (สุ.จิ.บุ.ลิ) หัวใจนักปราชญ์มาจากการรู้จักฟัง คิด ถาม เขียน หากปฏิบัติตามหลักการนี้ได้ก็จะเป็นผู้เชี่ยวชาญในการทำกิจกรรมต่าง ๆ

๓.๒ สอนการปฏิบัติตนเพื่อการไปเกิดในภพที่ดีหรือการแสวงหาความหลุดพ้น
มีดังนี้

๓.๒.๑ สร้างกุศลมูล ๓ กุศลมูล ประกอบด้วย อโลภะ อโทสะ
และอโมหะ ผู้ที่ตัดจากความโลภ ความโกรธ และความหลงนี้ได้จะปราศจากกิเลสตัณหา
จึงพร้อมจะเป็นปัจจัยให้ขึ้นสวรรค์

ถ้ามูลแห่งกุศล	จำเริญผลตันวิถึ
อโลภะอโทสะนี้	อโมโหที่สามประการ
อโลภะคือไม่โลภ	วิสัยโม่คิดหักหาญ
สมบัติท่านรอนราน	คิดอ่านให้ได้แก่ตน
อโทสะคือไม่โกรธ	อดออมโทษฝ่ายอกุศล
อโมโหไม่มีดมน	รู้เหตุผลทางธรรมมา
ทั้งสามนี้เป็นใหญ่	เป็นปัจจัยไปเบื้องหน้า
ไม่โลภไม่โกรธา	ไม่หลงล่าแล้วเมื่อใด
	(อชฎาพานรคํากาพย์ หน้า ๔๔-๔๕)

๓.๒.๒ สร้างบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ที่ปรากฏ
เช่น ให้ทาน รักษาศีล ฟังธรรม เจริญภาวนา และอ่อนน้อมถ่อมตน ผู้แต่งเชื่อว่าหากปฏิบัติ
ได้จะได้ไปเกิดในภพที่ดี

วัตถุสิบประการ	คือให้ทานแลรักษา
ศีลั้งทั้งภาวนา	ฟังเทศนาพระภุมิ
	(อชฎาพานรคํากาพย์ หน้า ๔๕)

ในทางพระพุทธศาสนา การบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ฟังธรรม เป็นต้น
เรียกว่าบุญกิริยาวัตถุ มี ๑๐ ประการ คือ ทานมัย สีสมัย ภาวนามัย อปจายนมัย
เวยยาวัจจมัย ปัตติทานมัย ปัตตานุโมทนา มัย ชัมมัสสวนมัย ชัมมเทศนามัย และทิกุญ
ชุกัมม ผู้ที่ปฏิบัติตามได้จะได้ขึ้นสวรรค์ ดังพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๓ กล่าวว่า “ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย ท้าวสักกะจอมเทพในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานไว้มากยิ่ง

ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลไว้มากยิ่ง ย่อมเป็นผู้รุ่งเรืองยิ่งกว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์โดย
ฐานะ ๑๐ ประการ” (กรมการศาสนา, ๒๕๑๔: ๑๒๖)

๓.๒.๓ สร้างบารมี ๑๐ ทศ บารมี ๑๐ ทศที่ปรากฏในเรื่อง เช่น ทานบารมี
ขันติบารมี สัจจะบารมี และปัญญาบารมี ดังนี้ “กัตถัญญุขันติ สัจจาบารมี ...อย่าเหนียว
ในทาน” (หน้า ๗๑) และ

กุศลผลสุจริต	อยู่เป็นนิจล้วนแก่นสาร
ปัญญาปรีชาผาน	ประกอบการแต่บุญญา
กัตถัญญุกตเวที	ทั้งขันติแลสัจจา
แต่ล้วนทางธรรมา	การบาปานิราไกล
	(อัษฎาพานรคํากาพย์ หน้า ๔๖)

คำสอนเรื่องบารมี ๑๐ ทศข้างต้นนี้สอดคล้องกับคำสอนในพระพุทธศาสนาที่กล่าวว่า
ว่าบารมี ๑๐ ทศ ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติ
บารมี สัจจะบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี การสร้างบารมี ๑๐ ทศ
ถือว่าเป็นจะเป็นปัจจัยให้ขึ้นสวรรค์ ดังก่อนที่พระโพธิสัตว์จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ก็ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทศเช่นกัน

๓.๒.๔ ละอกุศลกรรมบถ ๑๐ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ที่ปรากฏในเรื่อง
ประกอบด้วย ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท ปิสฺสุณาวาจา ผรุสวาจา
สัมผฺปปลาปะ อภิขณา พยาบาท มิฉฉาทิฐิ กายกรรม ๓ สถาน (ได้แก่ ข่าสัตว์ ลักทรัพย์
ล่วงเกินหญิง ๒๐ จำพวก) วจีกรรม ๔ สถาน (มุสาวาท เปสฺสุณวาท ผรุสวาท และสัมผฺปปลาปะวาท)
และมโนกรรม ๓ สถาน (ความโลภ พยาบาท และมีมิฉฉาทิฐิ) ผู้แต่งกล่าวว่าการทำผิด
อกุศลกรรมบถ ๑๐ จะตกนรก ดังตัวอย่างบางตอน

สิริเข้าทั้งสามบท	ซึ่งกำหนดโทษฐานสา
ตั้งแต่ปาณาณา	อทินนามิจฉาจาร
ทั้งสามโดยทางธรรม	เป็นกายกรรมทั้งสามสถาน
เหตุทำด้วยกายทวาร	จึงเสร็จการฝ่ายกายกรรม

จิมี่สี่สถาน	จักกล่าวสารไถลถล่ำ
จัดเป็นวชิกรรม	บังเกิดที่วชิทวาร
เบื้องต้นคือมุสา	เอาเท็จมาแกลังกล่าวสาร
ไปปิดกำหนดการ	ให้ท่านเชื่อในพชนา
กลับจริงให้เป็นเท็จ	ได้สมเสร็จตั้งปรารภนา
ให้ท่านที่เสาวนา	มิสงกาในวาที
หนึ่งเล่าเปสุญวาท	กล่าวโอภาสด่าเสียดลี
เปรียบเทียบด้วยวาที	ให้เจ็บจิตคิดแทงแคลง
หนึ่งเล่ามรุษวาท	ด่าลับประมาทขึ้นเข้มแข็ง
หยาบช้าว่าทิมแทง	ล้วนแข็งแรงในพชนา
หนึ่งเล่าคำรบสี่	คือวจีสัมผัสปลา
ตลกคะนองพร่องเจรจา	ด้วยปรารภนาให้คนสวน
ปราศจากซึ่งแก่นสาร	เป็นคำพาลบบังควร
วจีทั้งสี่ถ้วน	เป็นโทษล้วนที่พชนา
หนักเบาเอาแต่จิต	ที่คุมคิดข้างอิจฉา
ให้ท่านมีศีลา	เสียโศคากรรมกล้าไป
ไม่มีก็ค่อยยอน	เลื่อนลดผ่อนไม่กล้าใหญ่
เหมือนกันทั้งนั้นไป	ทั้งสี่ในแห่งวจี
หนึ่งเล่ามโนกรรม	เป็นบาปกรรมสามวิถี
อภิขมาคือโลภมี	ยินดีไปในโศคา
ของท่านผู้อื่นหวง	จิตนำวन्ह่วงเข้ามาหา
เป็นของแห่งอาตมา	ด้วยปรารภนาไม่เว้นวาย
หนึ่งเล่าพยายาม	จิตอาฆาตคิดมุ่งหมาย
ปองฆ่าชีวาวย	ให้ฉิบหายด้วยกันไป
หนึ่งเล่าคือมิจฉา	ทริฐพาให้หลงไหล
เห็นผิดเป็นชอบไป	ที่ชอบไซ้รู้ว่าผิดทาง
กลับโทษว่าเป็นคุณ	ที่เป็นบุญกลับอ้างขนาง
อุบายเป็นหลายอย่าง	ข้างเดียวถึร้พวกนิครนธ์

ทั้งหกสิบสองอย่าง^๔ ล้วนแต่ทางข้างอกุศล
 เทียรย่อมจะพาดน ให้วนอยู่ในจักรา
 (อัฐฎาพานรคํากาพย์ หน้า ๕๔-๖๓)

นอกจากให้รายละเอียดเรื่องอกุศลกรรมบถ ๑๐ ที่เป็นหมวด ๓ หมวดแล้ว ผู้แต่งยังแจกแจงองค์ประกอบในหมวดย่อยต่าง ๆ อย่างละเอียดด้วย เช่น ผู้ที่ทำผิดขั้น ปาณาติบาต คือรู้ว่าสัตว์มีชีวิตอยู่ แต่มีเจตนาที่จะฆ่าสัตว์นั้น หรือทำร้ายสัตว์นั้นให้ตาย ผู้ที่ทำผิดทินนาทานคือรู้ว่าผู้นั้นมีทรัพย์อยู่ และรู้ว่าเขาหวงแหน แต่มีเจตนาที่จะลักทรัพย์ที่เขาหวงแหนนั้นด้วยความพยายามทั้งทางกายวาจา แม้จะลักไปเพียงเส้นผมก็ถือว่าผิด อกุศลกรรมบถนี้ ต่อมาคือผู้ที่ทำผิดกาเมสุมิจนจารคือรู้ว่ามียหญิงที่เขาหวงแหนอยู่แล้ว แต่พยายามล่วงเกินเขา แม้ถูกเนื้อต้องตัวเขาเพียงเมล็ดงาก็ผิดศีลข้อนี้ ผู้ที่ทำผิดมุสาวาทาเกิดจากความพยายามในการแปลงข้อความให้ผิดเพี้ยนไปจากเดิม เพื่อโน้มน้าวทั้งทางกาย วาจาให้ผู้ฟังเชื่อ และการดื่มสุรา เกิดจากรู้อย่างถ่องแท้ว่านั่นคือน้ำเมา แต่ก็ตั้งใจที่จะดื่ม แม้เพียงผ่านเข้าลำคอก็ผิด ที่สำคัญคือ การดื่มสุราส่งผลกระทบต่อข้ออื่น ๆ เช่น พูดคำหยาบ ทำร้ายพระสงฆ์ ลักทรัพย์และล่วงประเวณีหญิงที่มีเจ้าของ ดังตัวอย่างบางตอน

แลหลงพะวงจิต	ไม่รู้ผิดแลชอบหนา
เป็นเหตุให้นำมา	ซึ่งโทษาฝ่ายอกุศล
เป็นต้นคือปาณา	มืองค์ห้าประกอบกล
สมุทธฐานวางเบื่องตัน	รู้ว่าสัตว์มีวิญญาณ
ที่สองคือสำคัญ	เอาสัตว์นั้นเป็นประมาณ
ว่ากอปรด้วยวิญญาณ	ที่สามฐานคือเจตนา
จะฆ่าให้อาสัญ	ที่สี่นั้นเพียรอุตสาห์
ด้วยกายแลวาจา	จะเช่นฆ่าให้วายชนม์
ที่ห้าฆ่าสัตว์ตาย	สมจิตหมายฝ่ายอกุศล
พร้อมสิ้นตามยินยล	ปรับโทษตนเป็นปาณา

^๔ ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๔ ที่มณิกาย สีลขันธวรรค และเล่มที่ ๓๕ พระอภิธรรมปิฎก (พรหมชาลสูตร) กล่าวถึงทิวฐิ ๖๒ ว่ามีดังนี้ สัสสวาทะ ๔ เอกัจจัสสสติกวาทะ ๔ อันตานั้นตีกวาทะ ๔ อมราวิกเขปิกวาทะ ๔ อธิจจสมุปป็นิกวาทะ ๒ สัญญิวาทะ ๑๖ อสัญญิวาทะ ๘ เนวสัญญินาสัญญิวาทะ ๘ อุจเจทวาทะ ๗ และทิวฐิธัมมณิพพานวาทะ ๕

หนึ่งเล่าอทินนาทาน
ละเอียดล้นพันปัญหา
ที่สองคือสำคัญ
มนุษย์หวงแหนมี้
ว่าจะลักเอาเป็นแท้
เพียรด้วยกายแลวจา
เคลื่อนคลาดออกจากฐาน
ปรับโทษโดยวินัย
กาเมสุมิจฉาจาร
เป็นที่จะยียวน
คือหญิงอันมีผู้
เลี้ยงไว้มิให้ใคร
ที่สองคือปองคิด
ที่สามสมเจตนา
ล่วงพันแดนมรรคา
พร้อมองค์ทั้งสามนั้น
หนึ่งในมุสาวาท
เบื้องต้นคือวิจารณ์
ที่สองคือปองคิด
เลอะเลื่อนให้เบือนไป
ที่สามคือเพียรหมาย
ที่สี่ผู้เสวนา
พร้อมที่สี่สถาน
จัดเห็นเป็นโทษลง
สุราห้าและเมรัย
องค์สี่วิธีธรรม
เบื้องต้นตนรู้แท้
ที่สองคือสำคัญ

มีสมุทรรฐานองค์ถึงห้า
คือรู้ว่าเจ้าทรัพย์มี
ว่าทรัพย์นั้นผู้ภักดี
ที่สามนี้โดยเจตนา
ที่สี่แล้วคืออุส่าห์
ที่ครบทำให้ทรัพย์ไหว
โดยประมาณเส้นผมไป
เป็นลักแท้ไม่แปรปรวน
องค์สมุทรรฐานมีสามส่วน
ให้เกิดกวนซึ่งกาไม
หวงแหนมอยู่เป็นผู้ใหญ่
สืบกาไมในราคา
เพียรด้วยกิจแห่งตันทา
พอมรรคาถูกถึงกัน
เท่าเล็ดงาเป็นเขตชันต์
เป็นโทษทัณฑ์มิจฉาจาร
องค์โกศธาตุมีสี่สถาน
จะกล่าวสารให้แปรไป
จะกล่าวกิจให้ผิดไกล
ให้สมไฟเหมือนเจตนา
กับด้วยกายและวาจา
เชื่อวาจาเป็นมั่นคง
โดยสมุทรรฐานท่านประสงค์
เป็นมุสาวาจากรรม
ห้าโดยนัยไม่ไขว่ถล่า
เป็นกายกรรมประกอบกัน
น้ำเมาแน่ไม่แปรผัน
จะดื่มดูดสุราปา

ที่สามกินตามปาก	ถึงไม่มากพอดังตา
ที่สี่สมเจตนา	เลื่อนลงไปในคอตน
พร้อมด้วยสมุทธาน	องค์สี่ประการฝ่ายอกุศล
ไม่เมาก็ไม่พิน	คงให้ผลระคนไป
ถ้าเมาเข้าแล้วหนา	ทั้งวาจาก็สูงใหญ่
อาจทำกรรมทั่วไป	ในศีลาพระมุนี
ไม่พอจะฆ่าสัตว์	ก็วิบัติเป็นถ้วนถึ
ลักทรัพย์ล่วงประเวณี	ทั้งวจีเป็นกรรมไป
เพราะเหตุแห่งสุรา	เมรัยพาให้หลงไหล
ทำเป็นประการใด	ก็ทำได้เพราะเมามาย

(อัฐภาพานรคัมภีร์ หน้า ๔๗-๕๐)

ผู้แต่งเน้นย้ำว่าหากละอกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้ แล้วหมั่นสร้างกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ มีกายสุจริต ๓ มีวจีสุจริต ๔ และมีมโนสุจริต ๓ เมื่อตายไปจะได้ไปสู่สวรรค์ หากทำกรรมจะตกนรก

กุศลให้ผลสุขา	เป็นผู้พึ่งพา
ไปหาสุดติภูมิใน	
ช่อชั้นกามาพิสมัย	กรรมมากลากไป
ให้ทนอยู่ในนิริยา	

(อัฐภาพานรคัมภีร์ หน้า ๑๗)

คำสอนข้างต้นเชื่อมโยงกับคำสอนในพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน ดังที่วรรณสิทธิ์ ไวทยะเสวี (๒๕๔๖ : ๑๕๙-๒๐๐) กล่าวว่าอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประกอบด้วย กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ และมโนกรรม ๓ ด้านอกุศลกายกรรม ได้แก่ ปาณาติบาต คือฆ่าสัตว์ อทินนาทาน คือ การลักทรัพย์ และกาเมสุมิจฉาจาร คือ การล่วงประเวณี โดยหญิงที่ชายห้ามล่วงเกินมี ๒๐ จำพวก สำหรับวจีกรรม ๔ ประการ ได้แก่ มุสาวาท คือการพูดเท็จ เปสฺสุญญาต คือ การพูดส่อเสียด ผรุสวาท คือการกล่าวคำหยาบ และสัมผัปปลาปะ คือ การกล่าวคำที่ไม่เป็นประโยชน์ ด้านมโนกรรม คือ อภิชฌา พยาบาท และมิจฉาทิฎฐิ

ผู้ที่ประพฤติผิดจะตกนรก ส่วนพระพิจิตร ฐิตวณโณ (๒๕๓๒ : ๑๐๔-๑๓๔) กล่าวว่าองค์ประกอบของอกุศลกรรมบถ มีดังนี้ ๑) ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์มีองค์ ๕ คือ สัตว์มีชีวิต รู้ตัวว่าสัตว์มีชีวิต จิตคิดจะฆ่า พยายามเพื่อจะฆ่า และสัตว์ตายด้วยความพยายาม ๒) อทินนาทาน การลักทรัพย์มีองค์ ๕ คือ ของนั้นมีผู้อื่นหวงแหน รู้ยู่ว่าเป็นของมีผู้อื่นหวงแหน จิตคิดจะลัก พยายามเพื่อจะลัก และลักของนั้นมาด้วยความพยายาม ๓) กาเมสุมิฉฉาจาร การประพฤติผิดในกาม มีองค์ ๔ คือ บุคคลผู้ไม่ควรประพฤติล่วงจิตคิดจะเสพในบุคคลที่ไม่ควรประพฤติล่วงนั้น ความพยายามเพื่อจะเสพ และประพฤติล่วงด้วยการเสพ ๔) มุสาวาทา ประกอบด้วย การพูดเท็จมีองค์ ๔ คือ เรื่องไม่จริง จิตคิดจะพูดเรื่องไม่จริง ความพยายามเพื่อพูดเรื่องไม่จริง และอื่นรู้เรื่อง ต่อมาคือปิสฺสนวจา คือพูดส่อเสียด มีองค์ ๔ คือมีคนอื่นที่ฟังทำลายให้แตกกัน ความมุ่งทำลายด้วยประสงค์ให้แตกกันโดยใช้อุบาย ความพยายามอันเกิดจากความคิดและผู้อื่นรู้ความ และการทำให้ผู้อื่นแตกกัน ตามด้วยผรุสวจา คือการพูดคำหยาบมีองค์ ๓ คือ มีคนที่ฟังจะด่า จิตโกรธ และการด่า สุดท้ายคือสัมผัสปลาปะ คือการพูดเพ้อเจ้อ มีองค์ ๒ คือมีเจตนามุ่งพูดเรื่องหาสาระไม่ได้ และการพูดที่หาสาระไม่ได้ ส่วนการดื่มสุราถือว่าเป็นศีลกรรมบถได้ คือจัดในข้องดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม เพราะเป็นความอยากใคร่อยากเสพเหมือนกัน ๖) อภิชฌา คือการโลภอยากได้ของเขา มีองค์ ๒ คือภณฺหะ (สิ่งของ) ของผู้อื่น และการน้อมมาเพื่อตนคืออยากได้มาเป็นของตน ๗) พยาบาท การปองร้ายมีองค์ ๒ คือพยาบาทคนอื่นสัตว์อื่น และมีความคิดเพื่อความพินาศฉิบหายต่อคนอื่นสัตว์อื่น ๘) มิจฉาทิฎฐิ คือเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม มีองค์ ๒ คือเรื่องนั้นตรงกันข้ามกับเรื่องที่มีฉฉาทิฎฐิบุคคลนั้นยึดถือ และไม่ตรงอย่างที่มีฉฉาทิฎฐิบุคคลนั้นยึดถือเอา การรักษาศีลกรรมบถยากกว่าศีล ๕ ศีล ๘ เพราะต้องรักษาศีลทางใจด้วย หากทำได้ย่อมได้อานิสงส์มาก แม้ตนเองก็ติเตียนไม่ได้ ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมสรรเสริญ มีชื่อเสียง และเข้าสู่สวรรค์

๓.๒.๕ รู้แจ้งในอริยมรรค ๘ มรรค ๘ ประกอบด้วย เห็นชอบ ดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ เพียรชอบ ตั้งสติชอบ และตั้งใจชอบ ผู้ปฏิบัติได้ตามมรรค ๘ จะบรรลุนิพพาน

แจ้งด้วยอริยมรรค เห็นประจักษ์ซึ่งเหตุการณ
 แห่งวัฏฏะสงสาร ว่ากันดารทุกสิ่งไป
 (อัชฎาพานรคํากาพย์ หน้า ๕๒-๕๓)

ความคิดเรื่องนิพพานข้างต้นสอดคล้องกับในพระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๑๑ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (กรมการศาสนา, ๒๕๑๔: ๕๖๖) ที่กล่าวว่าผู้ที่รู้แจ้งในอริยมรรค ๘ จะโน้มนำไปสู่นิพพานได้ ดังความว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน”

๓.๒.๖ รู้หลักปฏิจจสมุปบาท เพื่อสอนให้รู้วิธีดับทุกข์ รู้ว่าทุกข์เกิดขึ้นเพราะมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องเนื่องกัน มีทั้งหมด ๑๒ องค์ คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรา มรณะ เช่น เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย หรือเพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะจึงมี จึงให้มีปฏิจจสมุปบาทเพื่อดับทุกข์ เช่น ชาติดับได้เพราะดับภพ (ดับภาวะ) ภพดับได้เพราะดับอุปาทาน (ดับความยึดติด) อุปาทานดับได้เพราะดับตัณหา (ดับความอยาก) ผู้ที่ดับสิ่งต่าง ๆ ได้จะบรรลุนิพพาน

เกลียดชาติเกลียดชรา เกลียดจะมาบังเกิดใหม่
เกลียดสิ้นทุกสิ่งไป เกลียดไตรภพบรรจบมา
ยินดีในเมืองแก้ว อันเลิศแล้วแต่สุขา
คือเมืองอนัตตา สิ้นตัณหาเห็นนฤพาน
(อัษฎาพจนาคำภพย์ หน้า ๕๒-๕๓)

คำสอนข้างต้นสอดคล้องกับพระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๘ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ปัจจัยสูตร (กรมการศาสนา, ๒๕๑๔ : ๑๕๖) ที่กล่าวถึงหลักปฏิจจสมุปบาทว่าจะช่วยให้รู้วิธีดับทุกข์ต่อไป ดังนี้

ดูกรอานนท์ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงเกิดสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงเกิดวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงเกิดนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยจึงเกิดผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงเกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงเกิด ชรา มรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาส ฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ย่อมมีด้วยประการฉะนี้ ฯ

๓.๒.๗ **ดับสังโยชน์ ๑๐ ประการ** สังโยชน์หรือกิเลส ๑๐ ประการ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา

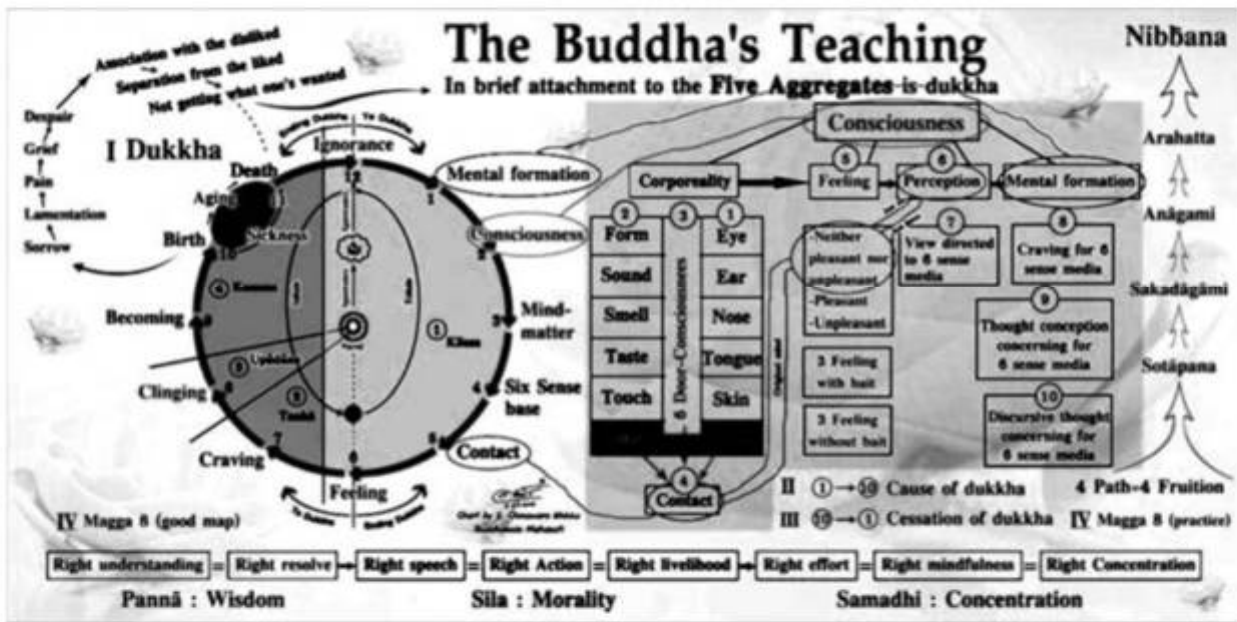
๓.๒.๘ **ดับเบญจขันธ์หรือขันธ์ ๕** ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ การหมดเหตุปัจจัยแห่งนามรูปจะบรรลุนิพพาน ดังนี้

ดับชาติดับชรา	ดับต้นเหาอุปาทาน
สังโยชน์สิบประการ	เบญจมารก็สิ้นสูญ
เสวยวิมุตติสมบัติ	คืออมตไพบูลย์
ดังนี้มีบัณฑิต	ด้วยศรัทธาวิมุตติ
	(อัษฎापानรคํากาพยํ หน้า ๖๗)

ผู้แต่งกล่าวว่าหากนำหลักธรรมข้างต้นไปปฏิบัติย่อมเข้าถึงนิพพานได้ การเข้าถึงนิพพานจึงไม่ใช่เรื่องยาก เพราะมีผู้ที่บรรลุจำนวนมาก มากกว่าเม็ดทรายในท้องทะเลทั้ง ๔ สถาน

แต่องค์สัพพัญญู	ที่ตรัสรู้ผู้เดียวไซ้
เสด็จเข้านิพพานใน	ล่วงไปแล้วแต่ก่อนกาล
มากกว่าเม็ดทรายใน	ท้องสมุทรไท้ทั้งสี่สถาน
ไม่เต็มพระนิพพาน	พันประมาณจะคณนา
	(อัษฎापानรคํากาพยํ หน้า ๕๒-๕๓)

คำสอนข้างต้นล้วนอาศัยองค์ความรู้ในพระพุทธศาสนา ดังที่พระครูสมุห์สุเทพ ชินวโร ให้รายละเอียดเกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อการหลุดพ้นไว้ดังนี้

ภาพที่ ๑ คำสอนของพระพุทธเจ้า (สืบค้นเมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน ๒๕๕๗.

จาก <http://www.khontai.com>)

พระครูสมุห์สุเทพ ชินวโร (สืบค้นเมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน ๒๕๕๗. จาก <http://www.khontai.com>) กล่าวว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าที่สำคัญคือสอนเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ตามหลักอริยสัจ ๔ โดยมีขั้นที่ ๕ เป็นฐานให้มีความรู้สึกนึกคิดในทางแห่งทุกข์ ทุกข์จึงเกิดจากอุปาทานในขั้นที่ ๕ ต่อมาคือสมุทัยเป็นเหตุแห่งทุกข์ ตามด้วยนิโรธคือการดับทุกข์ และมรรคมืองค์ ๘ คือทางดำเนินให้ถึงความดับทุกข์ สัมมาทิฎฐิ เป็นเบื้องต้นของมรรคมืองค์ ๘ ส่วนคำสอนว่าด้วยปฏิจจสมุปบาทเป็นคำสอนที่ลึกซึ้งที่สุด ปฏิจจสมุปบาทสำคัญ คือ กิเลส ตัณหา อุปาทาน และกรรม ผู้ที่ทำให้แจ้งในจิตถือว่าเห็นพระพุทธเจ้า

อนึ่ง ผู้แต่งยังกล่าวอีกว่าหลักธรรมข้างต้นนี้มีในพระไตรปิฎกที่บรรจุหลักธรรมไว้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ โดยในพระธรรมขันธ์นี้แบ่งออกเป็น ๓ ปิฎก หรือ ๓ หมวด ประกอบด้วย พระวินัยปิฎก (พระวินัย) จำนวน ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ พระสุตตันตปิฎก (พระสูตร) จำนวน ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ และพระอภิธรรมปิฎก (พระอภิธรรม) ทั้งหมดนี้บรรจุคำสอนและเรื่องราวของพระพุทธศาสนาที่ได้ทรงเทศนาตลอด ๔๕ ปีไว้อย่างละเอียดและได้รับการบันทึกไว้ในพระไตรปิฎกจำนวน ๔๕ เล่ม

ในไตรพระธรรมชั้น	ทั้งแปดหมื่นกับพันสี่
มรรคผลทั้งสองที่	สิ่งละสี่เป็นแปดพัน
นิพพานเข้าบรรจบ	เรียกพระนพโลกุตระธรรม
สิบทัศประสมกัน	คือพระธรรมบรรดามี
แห่งห้องพระปริยัติ	ที่ท่านจัดเป็นบาลี
รวบไว้เป็นคัมภีร์	ตลอดดอรรณวแลฎีกา

(อัฐฎาพานรคํากาพย์ หน้า ๔๕-๔๖)

๒.๓ สอนการปฏิบัติตนของผู้หญิงเพื่อบรรลุพระพุทธานุภาพ ผู้แต่งกล่าวว่าชั้นพระพุทธานุภาพเป็นภูมิชั้นสูงซึ่งยากที่ผู้หญิงจะบรรลุได้ หากหญิงใดที่ปรารถนาจะไปสู่ชั้นนี้ก็ต้องปฏิบัติต่อสามีด้วยความเคารพ หากประพฤติดีกุศลยอมดลจิตให้เกิดเป็นชายได้หรือเกิดเป็นภิกษุณี

เป็นมนุษย์อุดมเพศ	สุดวิเศษณ์เพราะพาสนา
แม้ขนาดมีศรัทธา	จะปรารถนาฐานาใด
พุทธานุภาพเป็นที่เอก	แลปัจเจกภูมิไซ้
สาวกภูมิใน	คงสมไฟตั้งใจปอง
ดังนี้จึงเห็นเหตุ	ว่าวิเศษณ์ไม่มีสอง
เหตุเพศอันใดปอง	จะปรารถนาบได้ตาย
จำเพาะแต่มนุษย์	เป็นบุรุษจึงสมหมาย
โดยนัยแห่งธบาย	ท่านกล่าวไว้ทั้งปณิธาน
โดยหญิงมีศรัทธา	จะปรารถนาหาแก่นสาร
ในที่สามประการ	คือพุทธานุภาพเป็นต้นมา
มีอาจสำเร็จกิจ	ตามอุทิศจิตปรารถนา
ถ้าจักสมเจตนา	พึงคารวาทต่อสามี
ปฏิบัติซึ่งภัสดา	โดยสัมมาใจอารี
คุณนางอัปสรศรี	อันบำเรออมรินทรา
มิให้ระคายจิต	ในทุจจริตมัวมิจณา

สืบสร้างทางธรรมา	แล้วปรารถนาเป็นผู้ชาย
จึงจักสำเร็จกิจ	ตั้งอุทิศจิตมุ่งหมาย
จึงเห็นว่าเพศชาย	ประเสริฐกว่าเพศนารี
เพศหญิงถ้าปรารถนา	พุทธมารดาพระชินศรี
กับนางภิกษุณี	ในสาวีพระทศพล
จักสมดังเจตนา	ที่อัคคาสถาผล
ยวดยิ่งมีมงคล	สำเร็จผลตั้งใจปอง
	(อัชฎาพจนานุกรมคำภีร์ หน้า ๔๓-๔๔)

ตามความคิดความเชื่อในพระพุทธศาสนาผู้ที่จะบรรลุพระโพธิญาณหรือชั้นพุทธภูมิ ต้องมีความพร้อม หรือมีศักยภาพ เช่น เป็นผู้ที่ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง แล้วตั้งความปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้า เป็นบรรพชิต เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ต่อมาจึงปรารถนาที่จะบรรลุความสำเร็จนั้น เป็นผู้บริจาตชีวิตแด่พระพุทธเจ้า หรือเป็นผู้มีฉันทะ อุตสาหะและความพยายามที่จะบรรลุสัมพัญญุตญาณอย่างแรงกล้า (กรมการศาสนา, ๒๕๑๔ : ๒๔-๒๕)

ประโยชน์ สังกสิน (๒๕๔๐ : ๓๐-๑๔๐) กล่าวว่าตามหลักพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทการบรรลุพระพุทธรูมิของผู้จะเป็นพระพุทธเจ้าจะต้องสร้างสมบุญบารมี ๓ ชั้น ตอน คือ ชั้นตอนที่คิดปรารถนาพุทธรูมิ แต่ยังมีได้เปล่งวาจา ชั้นตอนของการสร้างบารมี พร้อมกับการเปล่งวาจาปรารถนาพุทธรูมิ แต่ยังมีได้รับพุทธพยากรณ์ และชั้นตอนตั้งแต่ได้รับพุทธพยากรณ์ จนสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ผู้ที่สร้างสมบารมีครบ ๓๐ ทศ และทำทั้ง ๓ ชั้นตอน ย่อมเข้าถึงพุทธรูมิ อย่างไรก็ตาม ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นเพียงมนุษย์ธรรมดา แต่ตั้งใจแน่วแน่มุ่งมั่นทางจิตวิญญาณ เพื่อไปสู่ความบริสุทธิ์หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส โดยอาศัย ปัญญา ศรัทธา ความอดทน และความเพียรอย่างยิ่งยวด ทำให้เห็นว่าใคร ๆ ก็สามารถเข้าถึงได้ถ้าหากมีความตั้งใจจริง และมีความเพียรอย่างเพียงพอ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแตกต่างจากบุคคลทั่วไปก็เพียงในด้านของจิตใจและคุณสมบัติอันเป็นส่วนนามธรรมเท่านั้น

ข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นว่าผู้ที่จะบรรลุชั้นพุทธรูมิเป็นมนุษย์ธรรมดาก็ได้ แต่ต้องฝึกตนด้านต่าง ๆ อย่างยิ่งยวด ซึ่งหากเป็นบรรพชิตด้วยแล้วโอกาสที่จะบรรลุพระพุทธรูมิ ย่อมมีมากกว่า ซึ่งโน้มเอียงไปทางบุรุษเพศอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม ผู้แต่งก็ปลอบประโลมใจว่าแม้ผู้หญิงไม่สามารถสั่งสมบารมีได้ตั้งบุรุษเพศ แต่หากฝึกฝนตนอย่างเข้มงวด ทั้งด้าน

ฝึกฝนธรรมและการปรนนิบัติสามีก็ย่อมสามารถเกิดเป็นผู้ชาย โอกาสที่จะไปสู่ชั้นพุทธภูมิ
ก็ง่ายขึ้น แม้ไม่ได้เป็นพระพุทธรเจ้าก็เป็นมารดาของพระพุทธรเจ้าหรือภิกษุณีได้

บทสรุป

การศึกษาเรื่องเรื่องอัชฎापानรคํากาพยภาคได้พบว่าเรื่องอัชฎापानรคํากาพยภาคได้
มีโครงเรื่องบางส่วนที่คล้ายกับเรื่องฉันทอัชฎापानรและพระโพธิสัตว์โกสามภิน คือ
เน้นสอนให้เป็นผู้ที่มีความประพฤติดี เช่น มีมารยาทงาม ไม่เอาเปรียบผู้อื่น หมั่นศึกษา
หาความรู้ ไม่คบคนพาล รู้จักระมัดระวังตนเมื่ออยู่กับคนประเภทต่าง ๆ รู้หลักการปฏิบัติ
กับผู้ที่สำคัญกับตน เป็นนักปกครองที่ดี และศรัทธาในพระพุทธรศาสนา แตกต่างกันที่การ
ให้รายละเอียด เช่น การสอนเรื่องการเป็นนักปกครองที่ดี เรื่องอัชฎापानรคํากาพยแจกแจง
เนื้อหาอย่างละเอียด ตั้งแต่การปฏิบัติโดยทั่วไป การให้รางวัลและการลงโทษทหาร การครองใจคน
และการบำรุงบ้านเมือง ในขณะที่เรื่องฉันทอัชฎापानรและพระโพธิสัตว์โกสามภินให้ข้อมูล
เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

เรื่องอัชฎापानรคํากาพยภาคได้มีการสร้างสรรค์ที่แสดงการสร้างสรรค์เฉพาะถิ่น
อย่างชัดเจน ได้แก่ สอนวิธีเข้าถึงความรู้แห่งปราชญ์ (ให้ศึกษาศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ
ให้รู้ขั้นตอนการแสวงหาความรู้ และให้รู้หลักหัวใจนักปราชญ์) สอนการปฏิบัติตนเพื่อการ
ไปเกิดในภพภูมิที่ดีหรือการแสวงหาความหลุดพ้น (สร้างกุศลมูล ๓ สร้างบุญกิริยาวัตถุ
๑๐ สร้างบารมี ๑๐ ทศ ละอกุศลกรรมบถ ๑๐ รู้แจ้งในอริยมรรค ๘ รู้หลักปฏิจสมุปปา
ตบสังโยชน์ ๑๐ ประการ และดับเบญจขันธ์หรือขันธ์ ๕) สอนวิธีปฏิบัติตนของผู้หญิงเพื่อ
บรรลुพระพุทธรภูมิ ทำให้เห็นว่าเรื่องอัชฎापानรคํากาพยสร้างสรรค์ขึ้นอย่างน่าสนใจ
ตรงที่มุ่งเน้นเรื่องสติปัญญาและการปฏิบัติตนเพื่อการไปเกิดในภูมิที่ดี และการแสวงหาความ
หลุดพ้น (นิพพาน) โดยอาศัยความคิดความเชื่อในพระพุทธรศาสนา ทั้งนี้ก็เพื่อให้ผู้อ่านได้
รับผลดีตอบสนองในชาตินี้และชาติหน้ามากกว่าเน้นผลดีในชาติปัจจุบันเหมือนเรื่องฉันท
อัชฎापानรและเรื่องพระโพธิสัตว์โกสามภิน

การศึกษาเปรียบเทียบเนื้อหาการสอนทำให้เห็นว่าเรื่องอัชฎापानรคํากาพยแสดงความ
คิดความเชื่อในพระพุทธรศาสนาอย่างชัดเจน มีทั้งความเชื่อเรื่องกรรม นรก สวรรค์ นิพพาน
การบรรลुพระพุทธรภูมิ เป็นต้น ทั้งนี้น่าจะเกิดจากผู้แต่งเป็นพระสงฆ์จึงสามารถสอดแทรก
หลักธรรมได้อย่างลึกซึ้ง และภาคใต้ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธรศาสนามาอย่างยาวนาน
พุทธรศาสนาจึงฝักรากลึกลงในความคิดของชาวใต้ สอดคล้องกับที่ชัชวฤฒิ พิชะกุล

(๒๕๕๒ : ๘๓-๘๓) นักวิชาการชาวไต้หวันกล่าวถึงพุทธศาสนาในภาคใต้สมัยโบราณว่าเกี่ยวกับเรื่องนรก สวรรค์ นิพพาน โลกพระศรีอารียเมตไตรย ไตรลักษณ์ เรื่องของศีล เช่น คำสอนเรื่องนิพพานส่งผลให้พุทธศาสนิกชนนิยมสร้างวัตถุเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา เพราะหวังว่าอานิสงส์ครั้งนี้จะทำให้เกิดบุญกุศลนำไปสู่นิพพาน การมีความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ เพราะเชื่อว่าผู้ใดทำกรรมดีย่อมได้รับความสุข ไปส่วยสมบัติในสวรรค์ ผู้ที่ทำความชั่วจะได้รับทุกขเวทนาในนรกตามกรรมหนัก-เบาที่ทำไว้ หากปฏิบัติอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัยและกุศลกรรมย่อมทำให้เกิดทัศนคติศาสนาพระศรีอารียเมตไตรย หลักธรรมเหล่านี้เป็นแนวทางให้ประชาชนนำไปยึดถือปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามความเชื่อของตน ทำให้เห็นว่าปัจจัยทางศาสนามีส่วนต่อการแต่งวรรณกรรม ซึ่งปราณี วงษ์เทศ (๒๕๔๖ : ๕๓-๕๕) ได้กล่าวว่า ความเชื่อทางศาสนา เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของวัฒนธรรม เพราะเป็นที่รวมของความรู้สึกนึกคิด ไม่ว่าจะ เป็นประสบการณ์ชีวิต ความนึกคิดเกี่ยวกับโลก จักรวาล ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มนุษย์กับจักรวาล หรือมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน

มีข้อสังเกตว่า เรื่องอัษฎาพานรคำกาพย์ของภาคใต้ นั้น ผู้แต่งสร้างภาพลักษณ์ของพระราชาให้เหมือนพระโพธิสัตว์อย่างเห็นได้ชัด ซึ่งต่างจากอีก ๒ เรื่องที่ไม่เน้นเรื่องนี้ ซึ่งมีนัยแสดงให้เห็นว่าหากพระราชาทรงธรรม (ประหนึ่งพระโพธิสัตว์) ย่อมทำให้บ้านเมืองเกิดความผาสุกได้ ดังจารุณี ฐานรตาภรณ์ (๒๕๕๓ : ๓-๔๐) กล่าวว่า การใช้ธรรมเป็นเครื่องกำหนดจริยวัตรและการปกครองของกษัตริย์มีความจำเป็น ธรรมที่ถูกอ้างสม่ำเสมอ เช่น ศีล ๕ ศีล ๘ กุศลกรรมบถ และการเชื่อในกฎแห่งกรรม หากพระมหากษัตริย์ทรงธรรมก็จะช่วยให้ประชาชนมีวิถีชีวิตที่ดั่งตามพระพุทธรศาสนาที่ถือเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชาติ คุณธรรมของพระมหากษัตริย์จึงมีค่าเพื่อให้บรรลุพระนิพพานได้ เพราะทำให้ความทุกข์ดับสูญ เช่น ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงหลักสำคัญที่พระมหากษัตริย์ต้องยึดปฏิบัติ คือ การเป็นนักปราชญ์และรัฐธรรม การเอาใจใส่ทำนุบำรุงศาสนา ตลอดจนการออกผนวช การมีความสามารถในการปกครองและสร้างความเป็นปึกแผ่นให้อาณาจักร และการสร้างความอยู่เย็นเป็นสุข ความกินดีอยู่ดีให้เกิดขึ้นแก่ราษฎร

การศึกษาเรื่องอัษฎาพานรคำกาพย์ของภาคใต้ทำให้เห็นว่าเรื่องนี้มีการนำความคิดความเชื่อในพระพุทธรศาสนามากำหนดแนวทางประพฤติปฏิบัติของผู้รับคำสอนคือผู้ปกครองประเทศและหมายรวมถึงคนในสังคมภาคใต้สมัยโบราณด้วย ทั้งนี้ผู้แต่งอาจต้องการให้ผู้อ่านได้เรียนรู้ว่าการเป็นพระราชาในอุดมคตินั้นจะต้องมีทั้งความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม

จากการสังสมบุญและประกอบกุศลกรรมต่าง ๆ นอกจากนี้ก็เป็นการสอนหลักประพฤติปฏิบัติที่เกิดผลดีแก่ผู้อ่านชาวใต้ด้วยกันเอง ซึ่งหากเข้าถึงหลักคำสอนดังกล่าวได้ก็จะเกิดปัญญาดั่งพระราชานในเรื่อง

อนึ่ง สังเกตได้ว่าเรื่องอัษฎापानรคำกาพย์ของภาคใต้มีโครงสร้างพ้องกับเรื่องพระโพธิสัตว์โกสามภินมากกว่าเรื่องฉันทอัษฎापานร ตั้งแต่การระบุชื่อพระราชานว่าเป็นโกสามภิน หรือ โกสามภิน การระบุชื่อทิศของพานรทั้ง ๘ ซึ่งเรื่องฉันทอัษฎापานรไม่ปรากฏอย่างไรก็ตาม ทั้ง ๓ เรื่องแม้จะมีโครงสร้างคล้ายกัน แต่ก็แตกต่างกันด้านเนื้อหาคำสอน คำสอนทั้ง ๓ เรื่องมีเนื้อหาส่วนหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลจากโคลงโลกนิติ หิโตปเทศ คัมภีร์ราชনীติ คัมภีร์ธรรมนิตินิตินี้ที่มีการศึกษาไว้แล้ว อาจเพราะล้วนสอนหลักประพฤติปฏิบัติ ผู้แต่งทั้ง ๓ เรื่องจึงนำคำสอนเหล่านั้นมาผูกเป็นเรื่องขึ้นเพื่อสอนผู้อ่าน เพียงแต่เรื่องอัษฎापานรคำกาพย์ของภาคใต้ได้รับอิทธิพลจากความคิดความเชื่อในพระพุทธานามมากเป็นพิเศษ

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. (๒๕๑๔). **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมการศาสนา.
- กรมศิลปากร. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. (๒๕๓๓). **วรรณกรรมสมัยธนบุรี เล่ม ๒**. กรุงเทพฯ : กรมฯ.
- จารุณี ฐานรตาภรณ์. (๒๕๕๓). "อิทธิพลพระพุทธศาสนาต่อระบบกฎหมายไทย," **วารสารศาลยุติธรรมปริทัศน์**. ๔ (๓) : ๓-๔๐.
- ชัยวุฒิ พิชยะกุล. (๒๕๕๒). **พัฒนาการและบทบาทของพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ชุมนุมสุภาษิตฉบับหอสมุดแห่งชาติ**. (๒๕๐๘). พระนคร : กรมศิลปากร.
- ประโยชน์ สงกลิ่น. (๒๕๔๐). **พระสัมมาสัมพุทธเจ้า : ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน**. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล.
- นิยะดา เหล่าสุนทรและคณะ. (๒๕๔๐). **ภูมิปัญญาของคนไทย : ศึกษาจากวรรณกรรมคำสอน**. ม.ป.ท.
- ปรานี วงษ์เทศ. (๒๕๔๖). **ศิลปะ การละเล่นและการแสดงพื้นบ้านของไทย**. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- พระครูสมุห์สุเทพ ชินวโร. (๒๕๕๗). **คำสอนของพระพุทธเจ้า**. สืบค้นเมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน ๒๕๕๗. จาก <http://www.khontai.com>.
- พระวีรธรรมมุนี (ผู้ชำระ). (๒๕๔๘). **สารัตถสังคหะ เล่ม ๑ - ๓**. กรุงเทพฯ : สำนักงาน ส. ธรรมภักดี.
- พระพิจิตร ฐิตวณฺโณ. (๒๕๓๒). **กฎแห่งกรรม**. ม.ป.ท.
- มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช. ศูนย์วัฒนธรรม **อักษापานร**. **สมุดไทยชาวอักษรไทย เส้นหมึก** ม.ป.ท.
- วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี. (๒๕๔๖). **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๕ วิถีมุตตสังคหวิภาค**. กรุงเทพฯ : ธเนศวรการพิมพ์.
- ส.รัตนรัตติ. (๒๕๕๒). **ธรรมวิภาคบรรยาย นวโกวาท ฉบับ จำแนกแจกแจงธรรมหลักธรรมสำหรับชาวพุทธ**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.

สิริวรรณ วงษ์ทัต. (๒๕๕๖). "ฉันทอักษฎาพานร : โอวาทสำหรับผู้ปกครองประเทศ,"
ใน **รวมบทความทางวิชาการ : ภาษาและวรรณคดีไทย**. (๘๒-๙๕). นครปฐม :
มหาวิทยาลัย.

สิริวรรณ วงษ์ทัต. (๒๕๕๓). "วรรณกรรมคำสอนสมัยธนบุรี," **วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา**. ๘, ๙-๑๐ (๒๕๕๓) :๗๙-๘๕.